

historická revue

cena | 3,50 €

pre predplatiteľov

cena 2,80 €

ročník XXVII

3 | 2016

Vedecko-populárny časopis o dejinách
www.historickarevue.com

Jozef TISO

Na vrchole moci
a zodpovednosti

**Ferdinand
ĎURČANSKÝ**

Plány medzi snom
a realitou

Alexander MACH

Unikol šibenici

Vojtech TUKA

Dvakrát pred súdom

Franz

KARMASIN

Hitlerova pravá
ruka na Slovensku

Alois

BRUNNER

a osud
slovenských
Židov

Augustín

MORÁVEK

Muž, čo riadil
arizáciu

MOCNÍ MUŽI Slovenského štátu

ALEXANDER MACH

Mocný muž kontrastov

autor | ANTON HRUBOŇ

ALEXANDER MACH
(1902 – 1980),
MINISTER VNÚTRA,
HLAVNÝ VELITEĽ
HLINKOVEJ GARDY
A PODPREDEDA
VLÁDY VOJNOVEJ
SLOVENSKEJ
REPUBLIKY

Každá politická strana má vo svojich šíkoch figúru, ktorá sa vďaka prostorekým vyjadreniam stáva objektom karikaturistov a terčom posmeškov. Kým napríklad legendárny vianočný prejav Antonína Zápotockého z roku 1952 o Ježiškovi premenenom na Deda Mráza dnes vyvoláva úsmev na perách, z iných výrokov našich politikov behá skôr mráz po chrbte.

Doslova fabriku na výrobu verbálnych prešlápov v období slovenského štátu personifikoval Alexander Mach (1902 – 1980). Odviazané temperamentné prejavy, ktoré predznamenovali jeho viaceré ľahkovážne politické rozhodnutia, utvorili Machovi štylu vystupovania vo verejnom žargóne osobitité sarkastické pomenovanie – „machovčina“. Keby bol Mach radovým novinárom bez vplyvu a moci, dalo by sa o ňom hovoriť ako o premotivovanom aktivistovi unesenom duchom doby. Mach bol však po roku 1938 šéfom Úradu propagandy, hlavným veliteľom Hlinkovej gardy (HG), ministrom vnútra a podpredsedom vlády, čo ho stavalo do celkom inej polohy. Jeho slová v sebe niesli aspekt obrovskej politickej zodpovednosti, a to omnoho väčšej, než si Mach dokázal pripustiť. Ako impulzívny človek sa vedel strhnúť pre myšlienku tak zápalisto, že si mnohokrát nedokázal zachovať chladnú hlavu a uvedomiť si dôsledky svojho konania. A za ním v rokoch 2. svetovej vojny stálo nielen renomé vlády, prestíž štátu v zahraničí, ale aj tisíce ľudských životov.

KAROL SIDOR (TRETIA POSTAVA SPRÁVA) ZDRAVÍ
RUDOLFA BERANA (VLAVO), PREDSEDU VLÁDY
POMNÍCHOVSKEJ REPUBLIKY, NA NÁVŠTEVE V BRATISLAVE
18. JANUÁRA 1939. PRAVE PO SIDOROVÍ PREVZAL
MACH VELENIE NAD HLINKOVOU GARDOU.

Alexander Mach

ŠAŇO MACH MEDZI SVOJIMI.
GARDISTOV NABADAL, ABY SAMI
INICIATÍVNE OZNAČILI DVOCH-TROCH
LUDÍ, NEPRIATELOV ŠTÁTU.

KARIÉRA NADOVŠETKO?

Marec 1939 Machovi nepriniesol iba splnenie jeho sna – vznik Slovenského štátu. Odstúpenie Karola Sidora z funkcie hlavného veliteľa HG posunulo štafetu vo vedení tejto organizácie do rúk výstrednému „Šaňovi“. Na rozdiel od Úradu propagandy, ktorý nikdy po žiadnej stránke nedosiahol niveau propagandistického aparátu pod palcom Josepha Goebbelsa v Nemecku, HG Machovi poskytla ideálne zázemie pre politický rast. Organizácia presadzujúca permanentnú revolúciu s vágnymi cieľmi a bez jasnej vídiu budúcnosti Slovenska bola presne ako jej hlavný veliteľ – išla proti všetkým a zároveň sama proti sebe. Vo vývojovom horizonte sa spreneverila svojim pôvodným ideálom a stala sa imitátorským papagájom národného socializmu, o podstate ktorého nemalo jej členstvo, ba ani špičky takmer ani páru. Pri jeho propagácii sa obmedzili na pár módnych fráz o tom, čo všetko tento prúd chce a dokáže vyriešiť. O skutočných perspektívach Slovenska ako štátu a Slovákov ako národa v nacistami ovládanej „Novej Európe“ však netušili nič.

Objektívne, netušil to ani Mach, hoci je otázkou, či možno Adolfa Hitlera, politika rúcajúceho hranice ako

domino a považujúceho dohody za zdraj papiera, považovať za dôveryhodného garanta územnej celistvosti „ochraňovanej“ krajiny a šťastnej budúcnosti „spriateleneho“ národa. Mach ako človek snád i pociťoval v kútiku duše štipku úzkosti z hypotetického totálneho víťazstva Nemcka vo vojne, no ako politik nemal dostatočný cit odhadnúť, kde je hranica medzi vynútenou spolupracou a bezbrehou prospechárskou kolaboráciou. V tomto ohľade mohla naplno vyniknúť jeho nestála povaha, ľahká ovplyviteľnosť, rýchlo sa meniace názory, ktoré boli ako aprílové počasie. Na jeseň 1938 patril napríklad medzi najväčších odporcov pripojenia južných území Slovenska k Maďarsku, no po

„Šelmu poznať, ako pišti, ľudskú šelmu po ovocí...“

Protivládne noviny o Machovi

Viedenskej arbitráži predniesol v rozhlase v rozpore so svojimi predošlými vyjadreniami nepochopiteľne promaďarský prejav. V približne rovnakom čase sa počas rastúcich antisemitských nálad dušoval, že nedopustí, aby sa židovskému dieťaťu skrívil čo len vlas na hlave. O necelé štyri roky freneticky obhajoval deportácie Židov do „nových domovov“ vrátane

detí argumentom, že transporty nemôžu spretíhať rodinné putá...

Machovu agendu v pozícii ministra vnútra netvorila iba protižidovská politika, posväcovaná i legislatívne prijatými zákonmi na pôde snemu či vo forme vládných nariadení. Pod Machov úrad spadala tiež politická polícia režimu, známa ako Ústredňa štátnej bezpečnosti, ktorá sa s vyhlásenými nepriateľmi štátu nemazala. Rozhodne nie všetci komunisti mali šťastie Machovho kamaráta Laca Novomeského a z vyšetrovni ÚŠB odchádzali dobití, často po tzv. „preventívnej“ väzbe. Zaplňalo sa i povestné nápravno-výchovné zariadenie pre politické prípady – väznica v Ilave, ktorú príznačne premenovali na „Machau“ (podľa nemeckého koncentračného tábora Dachau).

NEKONTROLOVATEĽNÝ „ŠAŇO“

S mocou a zväčšovaním vplyvu vždy vzrastá aj mocenská pýcha a opojenie mocou, ktoré Mach nedokázal ukontrolovať. Po salzburských rokovaniach rástol ľudáckym radikálom chochol natoľko, že neodhadli mieru, pokiaľ môžu zájsť. Machom a Tukom vedená národnosocialistická revolúcia sledovala nerealistické ciele. Totálna detronizácia Tisovho krídla nepasovala ani do plánov Berlína. Mach si preto svojimi aktivitami po Salzburgu poriadne zavaril. V lete 1940 sa zdalo, že jeho hviezda stúpa nezadržateľne hore, no ako sa ukázalo, nevyberavé útoky voči prezidentovi, niektorým členom vlády, snemu i voči vtedajšej podobe ústavy sa mu vrátili ako bumerang.

Konfliktná povaha a preceňovanie vlastných schopností rozhádalo Machove vzťahy v HG aj v HSLS. Najskôr ešte v roku 1939 prišiel do konfliktu

so svojim konkurentom v garde Karolom Murgašom a potom aj s Otomárom Kubalom, ktorý ho postupne za výdatnej podpory gardistických nespokojencov vytlačil zo stoličky hlavného veliteľa. Elity HSLS príliš k ministromi vnútra politicky neinklinovali, a tak najbližší okruh spriaznenecov nachádzal v kultúrnych kruhoch. Medzi osobami zo spisovateľského a matič-

mocní muži Slovenského štátu

ného prostredia nachádzal únik pred úradnými povinnosťami a vedel sa s nimi dobre zabaviť. Neviazanými posedeniami, o ktorých vypovedajú viaceré od seba nezávislé zdroje, si kompenzoval nadmerné preťaženie z nahromadených funkcií.

K neodškriepiteľnej prepracovanosti sa pridali ďalšie problémy – Mach začal doplácať na neplnenie daných verejných záväzkov. Gardisti, ako aj nemalá časť slovenskej verejnosti, sa dožadovali podielu zo štátom organizovaného lupu na židovskom obyvateľstve. Popredný funkcionár sediaci na viacerých stoličkách týmto požiadavkám prirodzene nedokázal vyhovieť a do neho vložená dôvera klesala. Mach jednoducho toľko funkcií nezvládol (okrem vládnych funkcií bol činný i v kultúrnom a spolkovom živote), čo úplne zákonite produkovalo uštipačné reakcie verejnosti.

Jeho meno sa po roku 1943 stalo synonymom sľubotechny, ktorú slovenská spoločnosť prestávala brať vážne. Odrazilo sa to i v tlačovinách odporcov ľudáckeho režimu, kde bol minister vykresľovaný ako obyčajný táraj, ba dokonca ako priateľ liehovín. V jednej z nich sa na Machovu adresu písalo: „Šelmu poznať, ako pišti / ľudskú šelmu po ovoci... / Obratnejší slon je v chôdzi / ako ty tu na rečništi.“ V letákoch ilegálneho hnutia sa mu dostalo neslávneho honoru „zradcu číslo 1“ slovenských národných záujmov. „Vstávaj, Slovák, nespi

AI VĎAKA MACHOVEJ USILOVNOSTI A TRANSPORTOM ŽIDOVSKÉHO OBYVATELSTVA SA JEDNA Z NAJMALEBNEJŠÍCH ČASTÍ BRATISLAVY PREMENILA NA POLOROZPADNUTÉ MESTO, KTORÉHO DEMOLÁCIU DOVRŠILI KONCOM 60. ROKOV KOMUNISTI

viac / zvrhni vládu dnešných čias. / Nebude nad nami vládnuť, / v budúcnosti žiaden Šváb, / nie maďarón Béla Tuka, / zapredanec Šaňo Mach.“

ZODPOVEDNOSŤ ZA DEPORTÁCIE

Mach nemal v spoločnosti všeobecne dobrú povesť, na čom sa určite do značnej miery podpísali i jeho známe rozpory s Tisom, ktorý bol, naopak, ako prezident a katolícky kňaz pre mnohých rešpektovanou autoritou. Obraz „zlého Macha“ a „dobrého Tisa“ sa na Slovensku znovu objavil po roku 1989 v súvislosti s posudzovaním politickej zodpovednosti pred-

stavitelov ľudáckeho režimu za tragédiu slovenských Židov. V posledných rokoch sa v spojitosti s vydaním Machových memoárov tento obraz snažili spochybniť jemu blízki autori, ktorí vyzdvihovali údajné zásluhy ministra vnútra na zastavení deportácií v októbri 1942 a na vyhlásení, že zo Slovenska po prevaleaní správ o skutočnom osude deportovaných už viac nebude vyvezený ani jeden Žid.

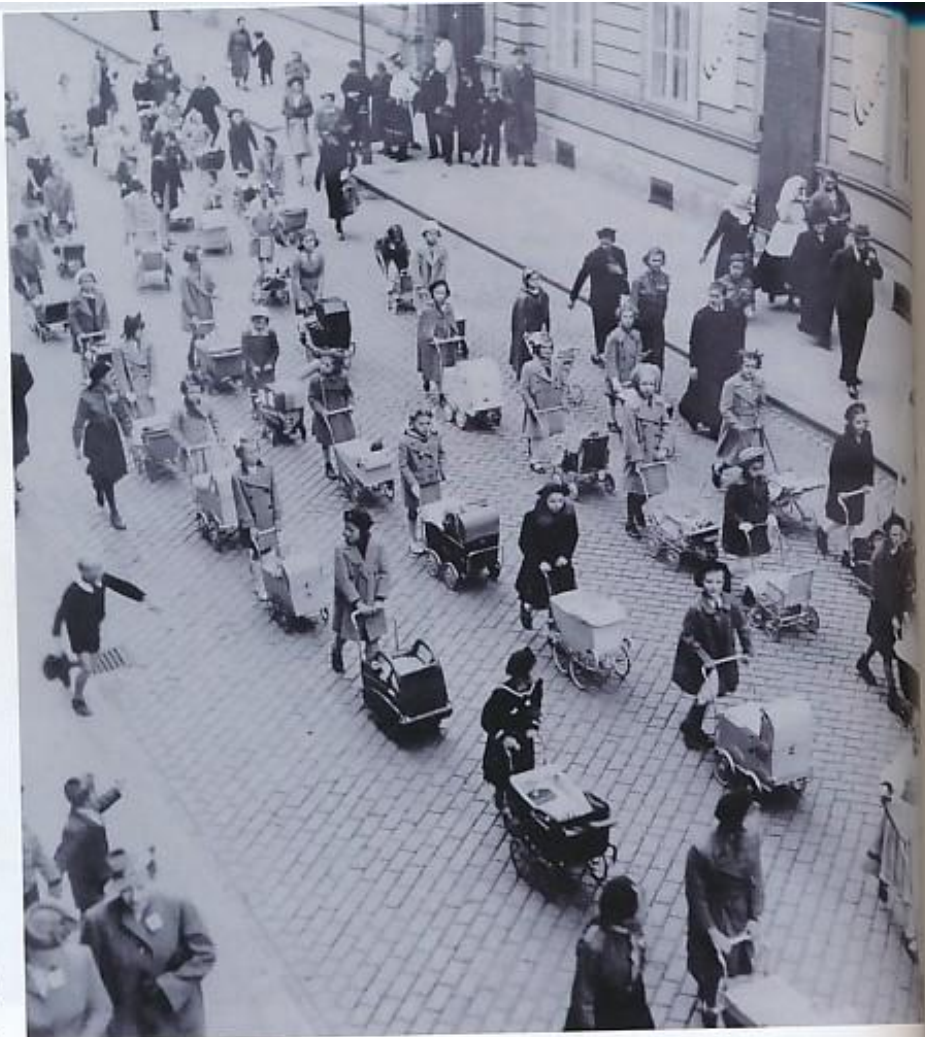
Tu treba poznamenať, že deportácie neboli v októbri 1942 zastavené, ale iba pozastavené s odkladom na neurčito a samotný Mach už na jar 1943 hovoril o príprave nových transportov. Neobstoí argument, že tým chcel údajne iba utíšiť hlasy Nemcov za definitívne „vyriešenie“ židovskej otázky. Neobnovenie transportov až do okupácie Slovenska Nemeckom v auguste 1944 bolo totiž determinované súhrou iných vnútropolitických a zahraničnopolitických okolností. Apro- po, deportácie po októbri 1942 narážali na zložitý právny problém, vyprodukovaný, paradoxne, samotným režimom. Historici Ivan Kamenec a Eduard Nižňanský sa zhodli, že po tomto dátume už vlastne nebolo podľa zákonných kritérií koho deportovať (zvyšných Židov s ich rodinami na Slovensku kryli výnimky, časť ušla do Maďarska a časť sa schovávala pod falošnou identitou). Šaňo Mach teda v uvoľnení protizidovskej politiky v podstate nemal prsty.

MACH ČASTO VYSTUPOVAL NA REČNÍCKYCH TRIBÚNACH A JEHO ZAPALENÝ PREJAV SPREVÁDZAL ZVÄČŠA RADIKÁLNY SLOVNÍK

Alexander Mach

Dodnes žiaden dokument nepreukázal Machovu priamu zaangažovanosť v pozastavení deportácií a keby aj, jeho politickú zodpovednosť to nijako neznižuje. Argument „veď predseda nevedel, čo sa so Židmi v Poľsku robí“ je prísľaby – politika holokaustu mala na Slovensku, podobne ako v iných krajinách, svoje fázy a v plynových komorách bola len dovŕšená. Celý proces degradácie, dehumanizácie židovskej komunity a premeny židovského pseudoproblému na skutočný hospodársky a sociálny problém sa odohral na domácej pôde, pričom Mach sa na ňom aktívne podieľal svojimi prejavmi, článkami a konkrétnymi činmi. Podstatu svojej zodpovednosti, zdá sa, nepochopil ani po prepustení z leopoldovskej väznice v máji 1968. V spomienkach vyjadril ľútosť nad konečným údelom Židov, no, ako napísal, ich násilné vysťahovanie, ideu „odžidovčenej Slovenska“, považoval za správnu. Tieni obetí holokaustu ho však na rozdiel od iných členov vlády, pripisujúcich všetko Nemecku, mätali do konca života a nikdy sa s nimi nedokázal vnútorne vyrovnáť.

▲ ŽIVOT V SLOVENSKEJ REPUBLIKE SPREVÁDZALI MANIFESTÁCIE, CVIČENIA A VEREJNÉ OSLAVY, DO KTORÝCH BOLÍ ZAPOJENÉ UŽ DETI A MLÁDEŽ. NA FOTOGRAFII SPRIEVOD DIEVČAT S DETSKÝMI KOČKAMI V RÁMCI DŇA MATIEK V ROKU 1939.

▼ ALEXANDER MACH, VOJTECH TUKA A ĎALŠÍ ČLENovia TZV. RADIKÁLNEHO KRÍDLA HSĽS DÔSLEDNE KOPIROVALI VZORY NEMECKÉHO NÁRODNÉHO SOCIÁLIZMU, VRÁTANE ORGANIZOVANIA BRANNEJ MOCI A VÝCHOVY CHLAPCOV V TZV. HLINKOVEJ MLÁDEŽI (HM)

POSLEDNÉ ROKY NA VÝSLNÍ

No nielen židovská otázka naplnila čas Alexandra Macha v období slovenského štátu. Ako minister vnútra musel riešiť problém, ktorému bezradná Európa čelí i v 21. storočí – utečeneckej vlne, v tom čase z krajín Sovietskeho zväzu. V rozmedzí rokov 1943 – 1944 prišla na Slovensko 18-tisícová skupina ukrajinských, poľských a ruských migrantov, utekajúcich zo svojej vlasti pred blížiacou sa Červenou armádou. Z veľkej časti to pritom neboli kolaboranti prisluhujúci nemeckej okupačnej správe, ale jednoduchí ľudia, ktorí nechceli znova okúsiť bolševické panstvo.

Historici Michal Šmigel a Peter Mičko zhodnotili príchod, prevzatie, následné rozmiestnenie a pokus o integráciu utečencov pod krídlami Machovho ministerstva vnútra ako „najväčšiu humanitárnu utečeneckú akciu, akú Slovensko vo svojej histórii doposiaľ uskutočnilo a zažilo“. Treba povedať, že vládne orgány si s týmto náporom dokázali celkom dobre poradiť a príchod migrantov z vojny zasiahnutých sovietskych území nesprievádzala prehnaná mediálna publicita.

mocní muži Slovenského štátu

Mach si aj v dôsledku migračnej vlny spočítal, že front nie je ďaleko, správy nemeckej propagandy o gigantických frontových obratoch nie sú úplne pravdivé a Slovensko sa asi nevyhne vojnovým hrôzám. Koncom vojny prepadol oprávnenému skepticizmu, čo neušlo pozornosti Sicherheitsdienstu (SD). Maloverný minister, zbavený svojho radikalizmu i politickej vitality, prestal byť pre Nemcov zaujímavým a postupne začali hľadať možnosti, ako bývalého „princa“ národného socializmu na Slovensku potichu odpratať za oponu veľkej politiky. Podarilo sa im to po vypuknutí Slovenského národného povstania, ktoré Machovi politicky zlomilo krk. Vo funkcii ministra vnútra síce trochu prekvapujúco zotrval, ale s tak obrúsenými právomocami, že jeho rezort mal v praxi charakter akéhosi vyššieho referátu posilneného ministerstva národnej obrany.

Posledné mesiace vo funkcii Mach už iba zo zotrvačnosti pretrpel a záchrannými akciami jednotlivcov si zbieral alibi do povojnového obdobia. Reči

o istom víťazstve národného socializmu (v súkromí o ňom mimochodom vraj hovoril odmerane) sa z jeho úst úplne vytratili. Slovensko bolo v troskách. Tentoraz nielen morálne, ale aj čo sa týka vojnových škôd a nedočkavo čakalo koniec zdĺhavého konfliktu. Oslobodenie Slovenska

v apríli 1945 sňalo z Macha minister-skú funkciu, po ktorej už v tom čase skutočne neprahol, a rozporuplnému ministrovi na úteku do susedného Nemecka prinieslo nové starosti a novú etapu života.

(viac o politickej kariére
A. Macha v HR 1/2015)

inzercia

tradičné slovenské výrobky

www.bryndziaren.sk